

Vojmir Vinja

Zagreb

ETIMOLOŠKI PRILOZI ČAKAVSKOJ ALOGLOTIJI II*

UDK 800.87.801.1

Rad primljen za tisak 18. kolovoza 1985.

27. Nije lako odrediti neposredni izvor za sjevernočakavske oblike *bašaměta* f., *bašamět* m., što smo ih zabilježili na Cresu i na Lošinju. Prvi na oba otoka znači »prepečeni kruh«, a drugim se u Martinšćici na Cresu označuje crta koju lagano urežemo u tijesto da pečeni kruh na tom mjestu pukne. Jednako kao i *kolüba* (v. ovdje br. 19), riječ spada među one oblike koji potječu iz srednjegrčkoga, a za koje imamo paralelne reflekske u srpskoj upotrebi, gdje su doprli kopnenim putem, što, naravno, isključuje svako dalmatsko posredstvo. Takav »kopneni« parnjak našem *bašameta* jest dobro potvrđeni i još uvijek živi lik *pèksimet* »dvopek, beškot« (ARJ 9,762)¹. Nema sumnje da je tu posrijedi srednjegrčki naziv *paxamâtes*, *paxamîtes* koji nam s istim značenjem donosi Sophocles u svom rječniku². Međutim, riječ je u 5. stoljeću prešla i na Zapad (FEW 8,95) kao *paxamacium/paximacium*, i nalazimo je u starofrancuskom *paximace* i u starijem talijanskom *pasimata* (REW 6319). Zbog toga se ne može sa sigurnošću tvrditi da li je k nama došla iz romanskog zapada ili iz bizantskog istoka. U prilog ovom posljednjem govorilo bi početno *b-* i postojanje senjskog *bajsica* kojim se označuje »neko pecivo«, jer *-js-* sigurno predstavlja dalmatski refleks za sr.grč. *-ks-* (usp. *Majsan* <*Maximus*...). Naravno, ne može se isključiti kasniji paretimološki utjecaj pridjeva, *bas*, *baš* < *basso* »nizak«.

28. Netom spomenuti mlet. pridjev *basso* često je preuziman u čakavskim govorima sa oba značenja »nizak« i »dubok«. Osim u nekim svezama kao *baša voda* »oseka« (Lošinj)³, taj je pridjev redovito modificiran uz pomoć bilo naših bilo romanskih izvedbenih morfema, koji se mogu i (tautološki) kumulirati: *bas - et - an* »nizak, malen rastom«⁴, *basahan* prema *malahan*. Određenu terminološku vrijednost ima znatnije prošireni klesarski termin *bāšica* »posebno isklesani kamen za gradnju« (Korčula, Vrnik, Vela Luka), *bašica*

* v. Čakavska rič 1, 1985.

(Pučišća, ČDL 37), *bašica* (Komiža, Hrv. Dijal. Zb., 4,275), koji takvu vrijednost ima i u romanskim jezicima (južnotal. *básulu*, franc. *soubassement* i dr.). Prema tome, očito je da se ne može prihvatiti Skokovo povezivanje korčulanskog klesarskog termina *bašica* sa *băș*, *baša*, *bašiti se* (1,117b), jer je našem terminu mjesto među izvedenicama od *bäs* »nizak« (1,115a) zajedno sa božavskim *zbašät* »sniziti« i *basadûra* »nizina« (Brusje, ČDL 36). Ovamo spada i komiški *bašurica* »žena maloga rasta«.

Međutim, to nas paradigmatički vodi do dvije tuđice o podrijetlu kojih valja nešto reći. Prva je *basàmân* »prsobran na stepenicama« što je (bez oznake mjesta gdje se tako govori) nalazimo u istom članku kod Skoka. Ne tvrdimo da se tako negdje kod nas ne govori, jer su najraznovrsnije preinake tuđeg elementa u novoj sredini moguće, i mi smo posljednji koje bi takva prilagodba izraza začudila. No, već sama činjenica da Skok ne naznačuje mjesto upotrebe govori o tome da je potvrda nesigurna, a, osim toga, **bassa man*, tj. *man bassa* u mletačkom (i tal.) znači nešto sasvim drugo⁵, bez ikakve veze s prsobranom na stepenicama. Prije će biti da je Skok omaškom zablježio *basàmân* umjesto *pasàmân*, *pašàmân*, a to je u primorskim gradovima često oznaka za »priručje, prislon na ogradi, stepenicama, parapetu«, koja je preuzeta iz mlet. *passamàn* »corrmano« (Boerio 478). Tu očigledno nema nikakvog problema, ali on se postavlja kod ribarskog izraza *bašamâr*, koji Skok također rješava pomoću iste tal. (rom.) osnove. *Bašamar* je vrlo dobro potvrđeno kod Luka Zore, Petra Lorinija, Vinka Belamarića⁶, a bilježi ga i Vlaho Fortunčić u svojim *Crticama* (str. 37) uvijek s istim značenjem (*U malostonjski zaliv običaju se zalećeti velike mase (bašamari) tunja svake veličine*). Od leksikografa, oblik navodi D. Parčić (»massa di pesci«). Deminutivni lik *bašamarić* donosi za Šipan Luko Zore u Kukuljevićevu *Arhivu* 10,1869,51 (*bašamar se razdijeli na više bašamarića*). Odakle nam taj oblik koji po svemu sudeći postanjem nije naš? Nedvojbeno je da ne smijemo pomišljati na neko *bassa mar* (?), što se nameće iz prilično nejasne Skokove (?) formulacije⁷, jer to ne odgovara ni semantički (»oseka«)?, ni morfološki, budući da bismo očekivali uz *mar* muški rod, kao u *bassofondo itd.* Sve kad bismo i dopustili da je tek kod nas došlo do asimilacije *a - o - a* → *a - a - a*, ne vidimo kako bi se »niskom vodom« moglo označiti jato ribe. Valjanom odgovoru na pitanje o postanju riječi jedino bi nas mogla dovesti — ako postoji — neka varijanta. Nje među našim potvrdama nema, i u najmanju je ruku čudno da četiri pisca, osvjedočena poznavaoica naše ribarske terminologije, a rodnom iz različitih mjesta na obali (Sali, Šibenik, Dubrovnik, Cavtat) navode navlas isti ribarski izraz. To se kod nas rijetko događa, pa možda smijemo zaključiti da je riječ o recentnijoj posuđenici koju su oni mogli preuzeti jedan od drugoga. Bilo kako bilo, naš izraz *bašamar* »jato ribe« nije nam etimološki jasan, a tumačenje pomoću *basa* i *mar* ne objašnjava ni oblik ni značenje.

29. Kod označavanja »ospica« južniji se čakavski govori razlikuju od sjevernih po tome što prvi u obliku *fērše* f.pl. preuzimaju mlet. *fersa* »morbilli« (Boerio 266), dok je na sjevernom Jadranu posuđenica očigledno starija. Tako na Susku nalazimo *bârše*, a na Rabu *brše/brše*. Božava na Dugom pozna *bârše*. *b-* za *f-* nam ne predstavlja poteškoću, jer je taj prijelaz vrlo čest; v. u Istri *biermat se* »krizmati se« od *firma* (za Žminj, ČDL, s.v.), ili *bazjan* (J.

Kavanjin 2,27) pored *fazan*, ali i *fagla* < *facula* (Vodice u Istri, J. Ribarić, *SrpDZb* 9,145)⁹ pored *baklja*. Dovde je sve jasno i lako zaključujemo da su oba jadranska oblika potekla iz istog izvora. Prema Meyer-Lübkeu (REW 3262a) i M. L. Wagneru (*Zeitsch. f.rom.Phil.*, 40,109), to je germanska alpska riječ *fersse* koja se danas nastavlja u njem. *Friesel(n)*. To mišljenje dijeli i C. Battisti, i to s.v. *fersa*² (DEI 1625)⁹, ali, prema onome što čitamo u ERHSJ 2,545, to ne bi bilo Skokovo mišljenje. Naime, u Dalmaciji postoji izrazom slični oblik *fêrsa* (Lošinj Vrbnik, Senj), *fîrsa* (Trogir, Korčula, Orebić), *fijersa* (Mljet, Lopud i dr.), i to uvijek sa značenjem »krojka«, »red platna u jedru«, tj. svaka traka platna tvorničke širine od kojega je ušito jedro¹⁰. U Korčuli *pândil na firse* znači suknju koja je skrojena iz više okomito spojenih komada tkanine. I tu smo riječ preuzeli sa suprotne obale, gdje je *fersa/ferzo* »ciascuna delle strisce di tela che cucite insieme formano la vela« u sr.lat.obliku *fersum* potvrđeno za Genovu još g. 1246.¹¹ Međutim, i taj se oblik, i u tal. i kod nas, poklopio sa *sferza/ferza* koje je deverbal od *sferzare* »šibati, ošiniti«, pa tako u Dubrovniku nalazimo lik *fijersa* »ožiljak na licu čeljadeta (ARj 3,52)¹² prema glagolu *fjêrsati* »nagrditi koga udarcem, ranom« (ARj 3,59), a u Boki *fersati* »obilježiti nožem po obrazu« (ARj ib.). Suočeni smo, dakle, sa tri različita romanska oblika kojima su, naravno, i etimologije različite, pa DEI zato i ima tri natuknice *fersa* koje su označene eksponentima^{1, 2, 3} Priređivač Skokova ERHSJ, međutim, vidio je samo jednu¹³ i to je dovelo i do kriva tumačenja i do brkanja triju različitih etima, pa čitav članak ne možemo smatrati Skokovim. Tome je pridonijela i semantička bliskost rezultata koji su potekli iz različitih izvora: bolest koja ostavlja tragove na licu, uzdužna traka platna, rez, brazgotina¹⁴.

30. Pokrivač i jastučić, neka vrsta vrećice koja je istovremeno i odijelce novorođenčadi, naziva se u Šibeniku *bàuta*¹⁰. Riječ naši leksikografi ne bilježe. Nema sumnje da smo je uz protrakciju akcenta preuzeli iz mlet. *baùta* »specie di mantellino« (Boerio 71). Detaljniji opis tog kućnog odijevnog predmeta daje Angelico Prati u svojim *Etimologie venete*, 13. Mišljenja oko etimologije su podijeljena: dok je DEI 468 tumači pomoću bava »slina«, dakle kao »podbradnjak« (usp. naše tuđice *bavarin/babarin* i dr.), Prati¹⁶ polazi od potvrde da su Mlečani u XVIII st. navlačili *bautte* (*mantelline nere con cappuccio e maschera*) za vrijeme karnevala (*una maschera o bautta*, čitamo 1721. kod L. Muratorija)¹⁷, pa drži da je riječ nastala od *bau/bao* > *baùto*, tj. od naziva za kukca tvrdokrilca zbog toga što se on zakukulji i zakriva svoj lik, tj. taj biološki stadij zakriva idući. Paralelni izosemantizam vidimo u njem. *Larve* »ličinka« i »krinka, obrazina, maska«, što nalazimo i u kajkavskom *larva* »krinka, maskara, krabonosnica« kod Belostenca, 195 (usp. i odnos *lik* — *ličinka*). Za nas je, međutim, zanimljivije da je i ven. *bauta* sa značenjem »krinka, obrazina« pruzeto kao *baùta*. Taj nam oblik za Senj potvrđuje M. Moguš (*Dan. senjski govor*, 172), *Bilo je na bälü mășkarov i bez baùte*. Sve to govori u prilog zaključivanju da je *bauta* nastalo semantičkim prijelazom »tvrdokrilac« —> »obrazina«, dakle obrnutim redom nego što je postupio Linné kad je lat. *larva* »obrazina« uzeo za označavanje kukca u prvom stadiju razvoja. Značenje šibenskog *bàuta* lako je tumačiti metaforičkom vrijednošću dobro zamotanog, »zakukuljenog« djeteta, kojemu čak i lice pokrivaju da bi se zaštitilo od hladnoće.

31. Što se tiče nastavljača lat. **baba* »slina«, pomoću kojega DEI tumači *bauta* (v. 30), oni su obilato zastupljeni u čakavskoj aloglotiji, bilo da smo te elemente preuzeli iz mletačkoga ili smo ih naslijedili od dalmatskog jezika. Jednu skupinu od više desetaka takvih refleksa od lat. **baba* obradili smo u 7. poglavlju naše knjige o etimologiji i strukturi nazivlja jadranske faune¹⁸. U većini slučajeva nazivi se odnose na najslinaviju riblju vrstu, tj. na slinku ili babicu (*Blennius* sp.), ali to su gotovo uvijek semantički kompromisi između latinske osnove i naših homofonih riječi različita sadržaja. Ovdje ćemo ukazati samo na nekoliko posuđenica koje se ne odnose na zoonimiju.

Ako izuzmemo *bàle*, *bâlā* koje smo, prema Skoku 1,124, preuzeli iz rumunjskoga, nastavljači reduplikativnog lat. **baba* navlastito su česti uz čitav naš obalni pojas gdje najčešće nose oznake posuđivanja iz mletačkih govora. U prvom redu to su oznake za »ćuh, dašak vjetra«, gdje se u različitim našim izvedbama nastavlja ven. *bava* »brezza; poco vento, fiato di vento« (Boerio 71). Pored po čitavoj obali proširenog *bâva*¹⁹, najčešća je naša deminutivna izvedenica *bâvica*, pa preuzete umanjnice *bavižela/bavizëla* (< ven. *bavesela*, Boerio 71) i *bavižôla* (Lošinj). U pjesnika Marina Franičevića (Vrisnik na Hvaru) čitamo i *mejbâve* »između dva refula«.

Osnova je *bab-* više zastrta u lošinjskom *bagunàt* »voziti samo s desnim veslom po krmi«. Ako znamo da *baunat* u Labinu znači »veslati s jednim veslom« (PR 45), te da nam je Antonio Ive za Piran potvrdio *baóna* u značenju »traccia lasciata dal remeggio a poppa«²⁰, a da u Piranu *baóna* i danas označava brazdu što je brod ostavlja za sobom, lako je zaključiti da je -*g-* u lošinjskom *bagunat* naše i da je nastalo radi olakšavanja susreta dvaju vokala. Za takvo -*g-* vidi što je rečeno u članku br. 1. Nepomorska značenja imaju redovito -*v-* ili -*b-*: *bâvati* »sliniti, pjeniti se«, *bâvati se* »nešto nekorisno raditi« (Veli Rat), *bavedät* »naklapati, brbljati«, dok oznake za »podbradnik« pokazuju više preinaka i tvorbenih varijanti: od *babarîn* i (*xbarba*) *barbarin* (Korčula), *bavàrin* (Cavtat), *bavajôl*, *bavarô* (gen. -*ôla*) (Veli Rat), pa do *bravarolîn* (Susak).

32. Već smo u ČR 1977,2,28 ukazali na veoma česti razvoj značenja »lupnar« → »nered« → »graja, žamor, vika« → »mnoštvo«. To se u našim govorima vrlo dobro vidi iz semantičkog razvoja posuđenice *bürdel*, *bürdil*, koja na Korčuli i u Komizi (*Hrv DZb* 4,276) znači »vika«, »žamor«, a taj je stupanj razvoja u značenju preuzet iz ven. *bordèlo* »chiasso«, *bordelar* »far scherzi per lo più con rumore« (Boerio 92). Temeljno značenje tal. riječi »bludilište, javna kuća«²¹ u Dalmaciji je nestalo (ako je ikada i postojalo?)²², i nadomješteno je opet s venecijanizmom *kazîn/kazîn* »postribolo« (Boerio 145). Semantički je razvoj dvaju tipova potpuno paralelan: *bordel* je zapravo »koliba, kućica« (riječ izvedena iz srednjelat. *bordum*, franačkog podrijetla sa značenjem »daska«), jednako kao što je *casin* deminutiv od *casa* »kuća«. Izvedeno značenje »vika, graja« prisutno je također u oba oblika. Preko »vika, graja« u Korčuli dolazi do daljnjeg širenja značenja, i *bürdil* znači »velik broj, gomila, mnoštvo«, za razliku od Velog Rata, gdje *burdē(l)* znači »smutnja, čakula«. Naravno, od tih oblika valja lučiti vrbnički pridjev *burdel*, -*a*, -*o* sa značenjem »nezreo«, »nepravi« koji, preko tal., potječu iz lat. *burdus* »nepravi«, »križani« (REW 1405).

Mnogo interesantniji etimološki problem postavlja *bulikān*, *-āna* »vreva, graja, buka«, a odatle i »mnoštvo«, »velik broj ljudi i/ili stvari«. S tim je značenjem riječ danas živa u Korčuli, a za Dubrovnik je navodi Luko Zore u *Paljetkovanju* (*Rad* 170,204). Oslanjajući se na mjesto iz Mavra Vetranica (1,219), gdje *bulikan* bez sumnje stoji za »vulkan«, te na Barakovićevo *Misto je Vulkan, ... ali ti reć Bulkan* (*Vila* 327) i *Nek gre lovit prilipke u Bulkan* (ib. 333)²³, Skok je još 1934. (*Zeitschr.f.rom.Phil.*, 54,200) bez kolebanja zaključio da *bulikan* dolazi od *vulcanus* (REW 9462), i to mu je, uz *valiga* < *alga*, poslužilo kao ilustracija za tzv. anaptiksu, »koja je karakteristična za južnu Italiju, a sporadično se javlja i u Dalmaciji«²⁴ Skokova je etimologija čvrsto utemeljena i ništa joj se ne može osporiti, jer i fonetički i semantički zadovoljava. Iznosena je veoma koncizno kao i svi etimološki zaključci u njegovoj glasovitoj seriji *Zum Balkanlatein*, pa zato valja naglasiti da je dubrovačko *bulikan* < *vulcanus* jedini u romanskim jezicima poznati primjer takve metaforičke upotrebe, ali i to je teško sa sigurnošću tvrditi jer veoma malo znamo o povijesti i vrijednostima riječi koja znači »vulkan« u evropskim jezicima, pa su kronološki odnosi između imena rimskog boga ognja (*Vulcanus*) i apelativa *vulkan* još uvijek nedovoljno jasni²⁵, a, osim toga, malo znamo i o tome koliko je i da li je riječ uopće pučka. No, bilo kako bilo, Skokovo etimološko izvođenje ozbiljno dovodi u pitanje općenito prihvaćenu etimologiju francuske riječi *boucan*, koja također znači »buku, graju«, a prvotno je, upravo jednako kao naše *būrdil*, značila »lupanar, javnu kuću«, pa je današnje značenje »buka« izvedeno iz te vrijednosti. W. v. Wartburg je uvjerljivo (FEW 1,588b) protumačio tu riječ polazeći od galskoga **bucco* »jarac«, temeljeći svoje izvođenje na poznatim seksualnim karakteristikama te životinje koja je postala simbolom razvrata. U novije su vrijeme drugi, kao J. Picoche (*Nouveau dictionnaire étym. du français*, Paris 1971, 718), dopustili mogućnost križanja neke druge fonetski slične riječi sa *bouc* »jarac«. Taj bi kontaminator mogao biti tal. *baccano* »strepito«, koje potječe iz latinskog *Bacchanal* (DEI 393), jer povezivanje vrijednosti »buka« uz *bakanal*(ije) datira još od VIII stoljeća (DELI 100). Može se reći da francuskom *boucan*, koje ima (ili je imalo) sem »blude razvrat«, više odgovara izvođenje iz **bucco* »jarac« nego iz *vulcanus*, koje taj sem ne sadrži. Međutim, da bismo mogli sa sigurnošću tvrditi da je Skokova etimologija točna, još bi valjalo odgovoriti na mnogo pitanja. Na primjer, da li umetnuto *-i-* ide Skokovu rješenju u prilog ili ga, naprotiv, obesnažuje (jer samo pozivanje na *alga* > *aliga* ne mora predstavljati odlučni argumenat), pa postoje li drugi pučki refleksi lat. iterativa *bullicare* (> tal. *bulicare*, REW 1388)²⁶ na što se sve odnosi termin arapskih geografa i putnika *burkan*, i, napokon, ne samo da ne znamo odakle potječe, već ne znamo ni što znači Rabelaisovo *couillon boucané*.

33. Na *bulikān* se paradigmatski nastavlja²⁷ gotovo sinonimno *barabān* (gen. *-āna*). Označuje se tako u Korčuli ona lupa što je djeca nadižu u crkvi zadnjih dana Velike sedmice, kada su »vezana zvona«: *barabān se čini štręgutānicama*²⁸ i *ščapima*. Od strogo određenog prigodnog crkvenog značenja, riječ izvan crkve označava svaku veliku, nepodnošljivu buku. Drugog prenesenog značenja *barabān* nema. Ne može se tom riječi izraziti mnoštvo ili bučenje gomile ljudi, već samo stvarna lupa, pa je zato *barabān* stilistički

jače od *bakān* i od *bulikān*. Rjeđe je u upotrebi glagol *barabānat*²⁹, ali tada samo s određenim crkvenim značenjem. *Baraban* je poznat i u Splitu³⁰, na Braču i na Pagu³¹, a pred stotinjak godina isto je bilo i u Zadru, kako možemo zaključiti iz tumačenja što ga daje G. Sabalich: »quel chiasso che si fa nelle chiese gli ultimi tre giorni della Settimana santa«³², ali, kao što se vidi, bez proširenog značenja na lupu općenito.

Baraban je našao mjesto uz druge sinonime na *-an*, koji izražavaju vrijednost »buka«, zahvaljujući činjenici da se u hrvatskim prijevodima i u crkvenoj praksi biblijsko ime *Barabbas* redovito prenosi kao *Baraban*, a ne u liku *Baraba*³³. Takav se postupak razlikuje od prenošenja imena u nekim romanskim jezicima, jer u sjevernotal. i sardskom nalazimo *barabassu* (DEI 427), a u španjolskom *barrabás*, što znači da se nastavlja učeni srednjovjekovni izgovor izvornog nominativa. Na galoromanskoj se teritoriji prenosi kao i kod nas akuzativni oblik, i to daje u starofrancuskom *Barrabant*, a u staroprovansalskom *Barraban* (FEW 1,261). S druge strane, Skok (1,110), koji ne donosi ni oblik na *-an* ni značenje »lupa(nje)«, s pravom ističe da se *barāba* u značenju »besposličar«, »nevaljao čovjek« ne javlja ni u drugim balkanskim jezicima ali »ni u jadranskoj zoni, nego samo u unutrašnjosti«.

No, nije samo paradigmatsko naslanjanje na druge izraze sa *-an* osiguralo riječi *baraban* vrijednost koju danas ima. Taj negativni biblijski lik, kojega je Pilat pretpostavio Isusu, ostao je u narodnom pamćenju zbog čestog spominjanja u crkvenim prikazanjima i u mlađim pasionskim pjesmama, a nosio je takvo ime kod kojega je sama fonička struktura bila pogodna za oponašanje jakih zvukova (usp. Vergilijevo *taratantara!*) ili bilo kakovih afektivnih sadržaja. To se na frapantno sličan način dogodilo u provansalskom gdje *barrabin-barraban* znači »uz lomljivu, uz strašnu lupu«, a samo *barrabān* označuje »strašilo«. Ukratko, onomatopejska je vrijednost izraza znatno doprinijela razvoju značenja, ali, uprkos njegovoj troslužnosti, asonantni samoglasnici nisu dopustili znatnije udaljavanje od polazišta. To nikako ne možemo tvrditi za senjski izraz sinonimne vrijednosti »buka, graja, vika«, koji nam M. Moguš (str. 17) bilježi kao *barjāmus* (*Dìgal je cēli barjāmus*). Što se u toj riječi krije? da li dočetano *-mus* potječe iz nekog crkvenog oblika? Riječi ovako značajnog afektivnog naboja brzo nastaju i još se brže »troše«, pa to uvijek otežava etimološko prepoznavanje. U takvim nam slučajevima može pomoći ili znatniji broj varijanti ili pak poznavanje lokalne situacije unutar koje je afektivni znak nastao.

34. Riječi afektivnog sadržaja daleko su dinamičnije u svom razvoju u novoj sredini nego normalne, neutralne riječi³⁴. Tako u raširenom *bārufa* »prepirka, svađa« (Korčula), *barūfa* (Božava)³⁵ preuzetom iz mlet. *barūfa* (< germ.)³⁶ još ponegdje i možemo slijediti posuđivanje izvedenica, kao u *barafūža* »svađa« (Vela Luka)³⁷ koje je u vezi s mlet. *barafūsola* »barabuffa« (Boerio 62), ali u korčulanskom *baraškāda* (u Dračevici *baraškōda*, ČDL 33) uz isto značenje već je teže odrediti i podrijetlo izvedbenih morfema i etimologiju znaka kao cjeline, jer su se u njemu unakrstili leksemi različite vrijednosti. Čim izostane afektivni sadržaj, a riječ je oznaka za konkretan predmet, posuđeni se znak kudikamo manje i sporije mijenja. Venecijanski će pomorski termin *borōse* f. pl. »funicelle... (Boerio 93) prijeci na našu obalu i uz

neznatno prilagođivanje osnovnog vokala (koji će uvijek čuvati tamnu vrijednost) stalno će označavati konopčić, malo uže, petlju ili slično. Imat ćemo tako iz istog izvora: *boroža* u Vrbniku, *buroza* na Pelješcu, *baruza* na Hvaru³⁸ i *baruža* u Komiži (ČR 11,1983,121). Slična je situacija i u jeziku davaocu, jer isti termin, uz neizbježne dijalektalne promjene, uglavnom čuva svoj temeljni izraz. Ako on na krajnjem sjeveru talijanske obale glasi *borosa*, na zapadnom kraju Sicilije nalazimo neznatno modificirano *bbarusi* (G. Piccitto, *Vocabolario siciliano*, Palermo, 1977,392). Da su sve naše varijante potekle iz mletačkoga nema nikakve sumnje, a etimologija samog italijanizma za nas je manje zanimljiva, no ni ona nije nedvojbeno utvrđena³⁹. Riječ je doprla i dalje na istok od našega jezika i nalazimo je u novogrčkom sa karakterističnim oblikom *moróza*, pa *amaróza* i *amoróza*, odakle je prešla u turski kao *moriza*, *muriza*, *murize*.

35. Mnogo veću proširenost po Sredozemlju doživio je jedan drugi pomorski termin kojem izvorište nije u Veneciji, već u drugoj pomorskoj velsili prošlih stoljeća, tj. u Genovi, gdje je potvrđen još u XIII stoljeću. To je svim pomorcima poznata *bigota*, »okruglo drveće s nekoliko rupica kroz koje se provlači konop za stezanje sartijsa«, »steznica«.⁴⁰ Suvremena tehnika sigurnijeg načina stezanja sartijsa pomoću tiranata različitih vrsta sve je više iztiskuje iz upotrebe.⁴¹ Za razliku od *baruže* (v. 34), za bigotu kod nas gotovo da i nema varijanti ni prilagodbi. Jedino I. Žic (u *Zborniku za nar. život i običaje* 7,348) za Vrbnik bilježi m. rod *bigot*. Kod ove riječi moramo najprije tražiti izvorište naše posuđenice, a tada »bližu« i »dalju« etimologiju (tzv. *etimologia remota*).

Bigota se kao pomorski termin uvijek osjećala kao tuđa riječ, kao sirova posuđenica, a to se vidi po tome što je rječnici ne spominju. Nema je čak ni kod Parčića, ni u Skokovoj *Terminologiji* (= *Od koga naučiše . . .*, Split, 1933) i pojavljuje se tek u velikom ERHSJ 1,147 s.v. *biga*, gdje doznajemo za biogradsku upotrebu *bigota*, koje bi bilo uz »tal. deminutivni sufiks - *otta*« nastalo iz *biga*. Bit će još preciznije ako kažemo da smo riječ preuzeli iz mletačkoga *bigota* »specie di bozzello che ha i fori in vece di pulegge. . .« (Boerio 80). Mlečani su je (zajedno sa sufiksom) rano preuzeli iz genoveškoga (DEI 518), a to vidimo iz njezina širenja na zapad: port. *bigota*, španj. *vigota*, franc. i prov. *bigot*, pa arapski u Tunisu *bigôta*, na Malti *bigotta* itd. U grčki (*mpigóta*) i turski (*biğota*) riječ je vjerojatno došla iz Venecije (Kahane — Tietze, *Lingua franca in the Levant*, § 93, p. 108).

Tek sada možemo pokušati odgovoriti na pitanje koje svakog čovjeka zbog prirodne radoznalosti najviše zanima, a koje se među laicima jedino i drži za etimologiju: »zašto se bigota tako zove?«. U tumačenju polazimo od lat. riječi *biga*⁴². Osnovno joj je značenje »dvopreg«: *bi-jugus*, jednako kao što je *quadrigae* = *quadri-jugus*. Metaforički je u jeziku pomoraca označavala napravu pomoću koje se teret ukrcavao na brod i iskrcavao iz broda. Ta se naprava sastojala od d v i j u greda i zbog toga se riječ rabila kao plur. tantum.⁴³ U velikom Tommaseovu rječniku navode se *bighe da alberare* i *bighe de carena* (1,967). Kako se bigote upotrebljavaju dvije po dvije, daljim prenošenjem i deminutivizacijom *biga* postaje *bigota*, i taj se znak, kako smo već istakli, širi na zapad i na istok od Genove.

Međutim, to nije jedini nastavljač lat. *biga* koji smo preuzeli od naših susjeda na Jadranu. Kasandrić u *Slovincu* 1880,389 navodi za Hvar *biga* u značenju »snop česa«, npr. *biga* obruča. Semantička utemeljenost tog primjera nije posebno vidljiva, pa će zato biti bolje da se na njemu ne zadržavamo. Semantički je poticaj, naprotiv, očigledan u nazivu za oblik kruha u Šibeniku i na Braču *bîga*, što smo također mogli preuzeti iz ven. dijalekata gdje nalazimo *biga* »due pani appaiati o un pane allungato con un taglio nel mezzo« (DEI 516). Da je to tumačenje točno vidi se iz nešto južnijih čakavskih naziva za slični oblik kruha: *bîna* »dvije male struce koje se jednim rubom dodiruju«, s drugim akcentom *bîna* »kruh duguljastog oblika« (Komiža, P. Mardešić-Centin, *HDZb* 4,275) i (bez akcenta) *dvi bine kruha* (Komiža, J. Božanić, *ČR* 11, 1983, 86). *Bina* je u Veneciji potvrđeno sa značenjem »quattro o più pani attaccati insieme per lato (Boerio 80),“ a potječe iz lat. *bini* »dva po dva, dva i dva«, REW 1111.

36. Još 1957. svrstao sam⁴⁵ hrv. ili srp. *bilja* »cjepanica« (Dubrovnik), jednako kao i otočko *bîja* (Brač,⁴⁶ Hvar, Korčula) među nastavljače keltskoga **bilja* »panj, stablo osim grana, truncus«, REW 1104, FEW 1, 364—369. Premda bismo očekivali detaljnije tumačenje, jer je posrijedi veoma stari leksički elemenat, u ERHSJ čitamo samo »od gal. **bilja* (12. v.) »panj«, sačuvano u sjevernotal. narječjima i u fr. jeziku«, dok u bibliografskoj naznaci, koja prati svaki članak u ERHSJ (*Lit*), navode se ARj 1,311 (?), REW 1104, DEI 517. Budući da je Skok dijelio Daničićovo mišljenje o etimologiji riječi, a moj je prilog s rješenjem koje se u ERHSJ donosi objavljen nakon njegove smrti, teško je otići se neugodnom zaključku da mnogo toga u Skokovu rječniku nije Skokovo, već da ide na dušu površnog, a često i - hirovitog priređivača,⁴⁷ koji je više iskrivljavao nego vjerno prenosio Skokov tekst.

Kako su naši relikti iz keltskoga dosta rijetki, a smijemo na takvo podrijetlo naših riječi pomišljati samo kad fonetski, semantički, etimološki i drugi za etimologiju pertinentni podaci u potpunosti odgovaraju, bit će nužno o toj veoma staroj riječi nešto više reći i pokušati opravdati njezino dovođenje u vezu s keltskim fundusom.

O keltskom se **bilja* zaključuje po irskom *bile* »panj«. U francuskom je riječ *bila* veoma produktivna i kreće se od *bille* »trupac posječenog drveta«, »neotesana greda«,⁴⁸ pa sve do *bille* »valjak« i glagola *habiller* koji danas znači »oblačiti, odjenuti«, ali je prvotno značio »pripremiti«, i to najprije »okljaštriti grane s posječenog debla« (FEW 1,367). Riječ prekriva čitav galoromantski teritorij i, idući prema istoku, nalazimo je još u Piemontu (*bia* »panj«), dok je njezino originalno prisustvo u Emiliji osporavano i drži se da je riječ o posuđenici koja je doprla iz Francuske zahvaljujući trgovačkim vezama između dvije zemlje (cf. *ib.* 369, n. 32). U istočnim talijanskim narječjima nije potvrđena.

Naše je *bilja/bija* sigurno potvrđeno kako u unutrašnjosti tako i u jadranskoj zoni uvijek sa stalnim značenjem »lignum, drvo, komad drveta« (ARj 1,303). Od leksikografa je donose Mikalja (s. v. *cipanica* = *bilja rascipana*), Della Bella, Stulli, Vuk (»cjepanica, ili onako drvo čvornato, koje se ne da cijepati«). Budući da se u ARj odmah od početka sve štokaviziralo i dovodilo na normu, oblici sa -j- nisu posebno navođeni, a od izvedenica nalazimo *biljica*

u Dubrovčanina Bernardina Zuzerija, te kod Stullija i Vuka (ARj 1,311).⁴⁶ Daničić navodi potvrdu iz narodne pjesme: *U njom su ti tri aršina stina baš studenijeh a četvrti bilja tvrdijeh dubovijeh* (Bogišić, Beograd, 1878, str. 300). *Rečnik* Srpske akademije 1,553 navodi značenje »oblica, cepanica« i donosi tri primjera (Vrčević, Andrić i S. Ćorović), kao i tri primjera za deminutivno *biljica* (ib. 555) iz *Slovinca*, od Ilije Ujevića i Ise Cepelića. Dodajmo da smo sami zabilježili *bilja* s istim značenjem u Drumu kod Imotskoga. U tako postignutoj slici o geografskoj distribuciji riječi manjkao nam je Jerolim Kavanjin, koji nam uvijek može biti dragocjenim pokazateljem o »registru« u kojem je u njegovo vrijeme bio neki leksički elemenat. Uzalud ćemo u njega, jednako kao i u nešto kasnijeg Kačića, tražiti dalmatske i za otočku i primorsku upotrebu karakteristične elemente. U izboru svog leksika on se odlučno opredjeljuje za riječi koje imaju izrazito domaće i nadasve »kopneno« obilježje i trudi se da izbjegne sve što može imati romanski ili uopće strani karakter. Turcizmi mu, naprotiv, ne smetaju jer ih prima kao sastavni dio kopnenog vokabulara svojih uzora. A *bilja* odnosno *bija* upravo je takova riječ koja je bila u narodnoj upotrebi kako na obali tako i u unutrašnjosti. Uostalom, da se osjećala kao narodna riječ, vidi se najbolje iz Daničićeve decidirane tvrdnje »postanjem od biti, bijem«, koja ne ostavlja mjesta nikakvoj dvojbi. To bi tumačenje vrijedilo i danas da smo kojim slučajem raspolagali samo s primorskim potvrdama, ali *-lj-* u kopnenim realizacijama oduzima svaku snagu izvođenju iz *biti, bijem*, jer o nekakvim hiperkorekcijama u unutrašnjim leksičkim elementima ne može biti govora.

Kako je Kavanjin za prve sveščice ARj veoma nedosljedno ekscerpiran, njegove potvrde za *bi(l)ja* u rječniku ne nalazimo, ali smo se ipak uvjerali da je on tu riječ poznao i da ju je dva puta upotrebio u *Bogatstvu i uboštvu*.⁵⁰ U svim onim dugim i zamornim nabranjama bez ikakve stilske svježine i u onim vrlo često nejasnim mjestima možda je ima još negdje, ali u potvrdama koje smo našli nedvojbeno je posrijedi riječ koja nas ovdje zanima. Jasan je primjer iz 9. pjevanja 156:

I od bilje kaono kosti
najčrnija mast ishodi . . .

dakle, *bilja* koja je suha kao kost, a Kavanjin piše *biglie!* U drugom se primjeru moramo domišljati o smislu iskaza kao cjeline, ali značenje »veliki komad drva« za *bilja* je i više nego očito:

Ti si (sc. lenobio = lijenosti) tamnos svaka sbilja,
da bi mi te moć prognati,
nek ne budeš izspod bilja,
nogom mace dosigati . . . (4,51)

Nakon svega toga možemo reći da *bilja* prvotno pripada neprimorskom leksiku, da to u Kavanjina nije nikakav hiperkorektizam (kojih u njega, doduše, ne manjka!), da je to riječ koje nema u onim talijanskim dijalektima koji predstavljaju najčešće vrelo za čakavsku i uopće primorsku aloglotiju, da je vezivanje uz *biti, bijem* tek rezultat sekundarne motivacije, te da je izvođenje iz keltskoga **bilja* fonetski, semantički i prostorno opravdano.

I, još nešto što može biti važno za romansku etimologiju. Potvrda o navodjenju kelt. **bilja* u našim krajevima unosi nove elemente u pitanje pos-

tanja rum. *biľa* »panj, greda«, u kojem je Philippide još 1912. (*Zeitschr. f. rom. Phil.* 31,300) htio vidjeti nastavljanje keltske riječi, a Wartburg je u FEW 1,368 odbijao prihvaćanje takvog rješenja dok se ne razjasne odnosi oko te riječi u južnoslavenskim jezicima. Ovo što smo gore naveli može za taj problem biti i te kako značajno.

BILJEŠKE

¹ Za postanje tog »balkanskog turcizma grčkog podrijetla« v. Skok, 2,632 (sr. grč. *paxamadion*); za više detalja v. Max Vasmer, *Die griech. Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*, Berlin, 1944; i, nadalje, Ivan Popović, *Novogrčke i srednjegrčke pozajmice u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, in *Zbornik radova SANU*, knj. 36, *Vizantološki institut* 2, 1953, Beograd.

² E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, New York, 1890.

³ Za Vrbnik, I. Žic, v. Vidović, PR 42.

⁴ Usp. dubr. *bašet*, Pero Budmani, *Rad*, 65, 165.

⁵ *Far man bassa* = »opljačkati«, »uništiti«, Boerio 390.

⁶ Potvrde je sakupio D. Hirtz u svom *Rječniku narodnih zooloških naziva*, knj. 3, 32.

⁷ Ni pozivanje na DEI 452—453 nam nije ni od kakve koristi, jer je priređivač navodio bibliografske podatke bez imalo reda, a često i bez opravdanosti.

⁸ V. V. Vinja, *Revue de linguistique romane*, 21, 1957, 258.

⁹ Ta je riječ omaškom postavljena na krivo mjesto tj. nakon riječi *ferry-boat*.

¹⁰ Više o potvrdama za tri varijante v. R. Vidović, PR 127.

¹¹ DELI 427.

¹² Pero Budmani u ARj, doduše uz »?«, pomišlja na tal. *sfregio*.

¹³ Kažemo bez oklijevanja priređivač, jer je III svezak DEI, koji se u članku citira i iz kojega se doslovcé prenose podaci, izišao tek nakon Skokove smrti.

¹⁴ Još veću zbrku i nered nalazimo pod natuknicama *fērša* i *firsa* u izrazito amaterskom navođenju i tumačenjima V. Lipovac-Radulović (*Romanizmi u Crnoj Gori*. Jugoistočni dio Boke Kotorske, Cetinje-Titograd, 1981, str. 85 i 89). Tu se različiti bokeljski likovi *ferša* i *firsa* neprestano miješaju: u članku *ferša* (85) malazimo *mo ferša*, *fersa* i *firsa*, a u članku *firsa* (89) *fersa* i *firsa*, sa značenjima »rana«, »rez«, »ospice« »ožiljak« i — »modrica«, pa nas samo primjer *Vās je na fērse* upućuje na pravu vrijednost *firsa* iz natuknice.

¹⁵ Isto što se u Zagrebu naziva germanizmom *ajmpindekl* (v. Klaić, *Rječnik stranih riječi*, str. 30).

¹⁶ Na navedenom mjestu u *Etimologie venete* i s. v. u *Vocabolario etimologico italiano*.

¹⁷ Usp. DELI 125 i M. Doria, *Incontri linguistici*, 5, 202—203.

¹⁸ V. Vinja, *Le lat. *baba et ses continueurs dans l'ichthyonymie croate*, SRAZ 29—32, 1970—71, 93 i d.

¹⁹ Obilje potvrda uz više-manje nepromijenjenu semantičku vrijednost donosi R. Vidović u PR 45—46.

²⁰ A. Ive, *Dialetti ladino-veneti dell' Istria*, Strassburg, 1900, str. 85.

²¹ Belostenec pod *burdelnica* upućuje na *kurvarnica*, v. *Rječnik hrv. kajk. knj. jezika*, 1, 228; kod Moliških Hrvata *burđaj*, *burđalj* znači »javna kuća«.

²² Drugim smo putem preuzeli internacionalizam *bordèl*, v. Skok, 1, 239.

²³ ARj 1, 729—730. Mikaljino je *Bolkan* samo prenošenje tal. *bolcano* (usp. DEI 551).

²⁴ Poprilici isto u ERHSJ 1, 234, ali u bibliogr. naznaci (Lit) nije navedeno Skokovo mjesto iz *ZfrPh*.

²⁵ V. izvrsno dokumentiran članak *vulcanus* u FEW 14, 639—642 (G. Colón) i *Romanica Gandensia*, vol. 4 (Piron).

²⁶ Na *bulicame/brulicame* ukazuje i L. Zore, ali ih odbacuje zbog dočelnog *-an* u dubrovačkom obliku, ne vodeći računa o činjenici da se pod utjecajem drugih riječi u formalnoj paradigmi izvedbeni sufiksi najlakše mijenjaju.

²⁷ V. bilješku pred ovom (26).

²⁸ *Šregutānica* (naravno, uz brojne varijante ili s drugim leksemima) »drvena čegrtaljka, škrebetaljka« izrazito je onomatopejska tvorba koju možemo naći i u talijanskom; usp. *škargatanitsa* u tal. lingvističkom atlasu (AIS 789, točka 378).

²⁹ Naravno, nema veze s imenicom *barābanat* »lictor« (ARj 1, 181; Skok 3, 487). Riječ u našem značenju rječnici, koliko mi znamo, ne donose.

³⁰ Splitsku vrijednost termina (u Splitu je akcentat *bāraban*) nalazimo u impresivnom opisu Ivana Kovačića: »U Veli četvrtak do nikoga dila mise piva se Muka i po običaju kadikad zvoní zvončić, a ujedanput zvončić ferma i zamini se črčajikon. Tako u crkvu nastane veliki šušur, jer judi i žene donili bidu sobon šćape i takice, pa bi počeli bubat po bancima i o' tega činili bidu šušur. To se zva — baraban, i, kako ste jur čuli, od tega časa pa do Glorije bilo je kako u crkvi a tako i vanka crikve gluvo, jer su zavezana zvona i namisto crkveni zvon i zvončić škripja je baraban i manje črčajike, jer glavnu črčajiku u kanpanel zvali su — baraban« (*Smij i suze starega Splita*, str. 207).

³¹ Za podatke iz ova tri mjesta zahvaljujem dru Radovanu Vidoviću i kolegi dru Anđelku Badurini.

³² G. Sabalich, *Saggio di voci, modi e proverbi nella parlata zaratina*, Zara, 1892.

³³ Ovako postupaju dubrovački pjesnici N. Ranjina, M. Vetranić i N. Nalješković (v. ARj 1, 181).

³⁴ Usp. opoziciju njemačke lingvističke prakse *Normalwort ~ Affektwort*.

³⁵ Tobože sa značenjem »šakanje« (?) Skok 1, 114.

³⁶ Najnoviji etimol. rječnici više ne prihvaćaju etimologiju što je daju DEI 446, Skok 1, 114 (i još prije u *Zeitschr. f. rom. Phil.* 54, 497); v. DELI 119.

³⁷ V. i CR 8 (2), 1978, 168.

³⁸ Za preciznije vrijednosti v. PR 42.

³⁹ V. DEI 567.

⁴⁰ Potvrde i opis v. u Vidovićevu PR 47.

⁴¹ *Tirānti, tiranata* (Korčula) iz ven. *tirante* (Boerio 751) od *tirane* »vući«; cf. *tiranat* »spreznjak« i *tiranak* (?) valjda kontaminirano s *paranak*), PR 462.

⁴² Zašto u Skok 1, 147 stoji »od langobardske (sic!) riječi *biga*? To nije Skokovo, jer on u *Slav. i roman.* 1, 237 kaže čisto i bistro »...uređaj koji služi za dizanje, greda itd. To je lat. *biga*«.

⁴³ Isto vidimo i u našem brodograditeljskom terminu *vāži* m. pl. »saonice za porinuće broda«.

⁴⁴ Riječ je i danas živa u narječjima sjev. Italije; cf. A. Aneggi, *Dizionario cembrano*, S. Michele all'Adige, 1984, p. 44; Durante — Turato, *Dizion. etimol. veneto-italiano*, p. 37.

⁴⁵ *Revue de linguistique romane* 21, 1957, 254; usp. Skok 1, 150.

⁴⁶ Za Brač, P. Šimunović, *Narodna umjetnost* 11—12, 1975, 505: »cjepanica za ogrjev«.

⁴⁷ Usp. France Bezljaj, *Radovi ANUBIH* 40, 1977, 21—56; v. navlastito str. 26.

⁴⁸ »Pièce de bois, de la grosseur du tronc de l'arbre, destinée à être mise en planches«. Kao što se vidi, značenje najstarijeg franc. nastavljača kelt. **bilia* odgovara semantizmu naše riječi *batal* (< ?) i turcizma *balvan*.

⁴⁹ Danas u Čilipima *bīca* (= *bijica*) »kladica«.

⁵⁰ Služili smo se II izdanjem J. Aranze, *Stari pisci* knj. 22, Zagreb, 1913.

CONTRIBUTIONS ETYMOLOGIQUES A L'ALLOGLOTTIE ČAKAVE
IIe série

Dans cette IIe série de Contributions (27 — 36) sont examinés plusieurs éléments čakaves qui pourraient illustrer d'une façon ou d'une autre les procédés que l'on peut ou doit appliquer dans l'explication des éléments lexicaux croates qui originellement n'appartiennent pas au fonds slave. Parmi les centaines de mots alloglottiques qui figurent dans nos listes nous, nous sommes arrêté sur quelques mots d'origine romane (et sur un élément que nous présumons celte) qui nous fournissent un point de départ approprié pour l'explication de diverses souches des emprunts croates au roman, de la différence entre le mot neutre et le mot à valeur stylistique dans les procédés d'emprunt etc. Attention particulière est attirée sur quelques éléments romans qui — si les solutions que nous avançons s'avèrent justes — pourraient jeter une lumière nouvelle sur quelques questions encore en suspens dans l'étymologie romane. Parmi ces mots figurent notamment les lexèmes čakaves liés à la question du français *boucan* »tapage et à la riche famille du gaulois **bilis*.